

KISS VALÉRIA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

AZ ÉLŐ JOG KONCEPCIÓJÁNAK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA. A JOGTUDAT- KUTATÁSOK MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

A témaválasztás indoka. Az “élő jog”

Az előadás és a jelen tanulmány központi kérdése, legalábbis annak eredeti megfogalmazása százegy éves, és így hangzik: *“Mármost hogyan derítsük fel az okiratba nem foglalt, ám meglehetősen számottevő s fontos élő jogot?”* (Ehrlich 1977 74). Tekintettel a terjedelmi korlátokra, a jelen dolgozatban az élő jog koncepciójának bemutatása után a hazai – kvantitatív módszerekkel végzett – jogtudat-kutatásokat, és a kvantitatív megközelítésből adódó korlátokat ismertetem, és a tanulmány záró részében a jogtudat-kutatásokban a kvantitatív fordulat szükségessége mellett érvelek.¹

A jogszociológia “alapító atyái” között számon tartott Eugen Ehrlich 1913-ban publikálta *Grundlegung der Sociologie des Rechts* című munkáját. Ahogyan Marc Hertogh fogalmaz, *“számos tudós kedveli vagy gyűlöli Ehrlich munkáját, vagy, hogy a dolog még bonyolultabb legyen, egyszerre kedveli és nem”* (Hertogh 2009b 2., ford. KV). Egyes gondolatainak vitatott volta annak a jele, hogy a mű is “élő” maradt. Ez a dolgozat is azon a vélekedésen alapul, hogy érdemes Ehrlich gondolataiban keresni a kortárs jogszociológiai gondolkodás megújításának forrását.

Természetesen ezzel az állásponttal nem vagyok egyedül. Az a sajátos kontextus, a birodalom (az Osztrák-Magyar Monarchia) és peremvidékei (Bukovina) közötti viszony, amelyben Ehrlich alkotott és amely meghatározó hatással volt tudományos gondolkodására, bizonyos szempontból újra aktuálissá vált az Európai Unió és tagállamai vonatkozásában, ez pedig számos európai szerző szerint Ehrlich “újralfedezését, újragondolását” (Hertogh 2009a) indokolja. Ezekben az újralfedezési törekvésekben az európai jogszociológia saját hagyományainak visszakövetelése is benne rejlik, hiszen a jogi jelenségek szociológiai szempontú vizsgálatát máig meghatározzák az angolszász szerzők és iskolák, míg a kontinentális hagyományban inkább a jogelméleti, jogpozitivisták megközelítés a „fősodor”. Ehrlich-et magát is szoros szálak fűzték a kortárs angolszász jogi realistákhoz (pl. Roscoe

¹ A dolgozatban ismertetett kérdésekkel az ELTE ÁJK Jog- és Társadalomelméleti Tanszékén jelenleg folyó, az OTKA által támogatott *“Jogi érvek hétköznapi használata”* c. kutatás is foglalkozik.

Poundhoz), és gondolatainak recepciója is teljesebb ebben a körben.² Összességében úgy tűnik, a kontinentális jogszociológia sok szempontból nincs jobb, erősebb helyzetben, mint az előző századfordulón, és ezért, ahogy Ehrlich gondolatai, tudományos programja sem avult el.

Ami a tanulmány fent már említett szűkebb kérdésfeltevését illeti, az szorosan kapcsolódik ahhoz a vitatott, de megtermékenyítő meghatározáshoz, amelyet Ehrlich a jog fogalmáról adott. Az élő jog koncepciója a társadalomban lévő “egyesülésekben” (*Verbände, social associations*) képződő jogi normákat tekinti a jog tudományos vizsgálata, a tiszta tudásra irányuló “elméleti jogtudomány” (*Rechtswissenschaft*) tárgyának, míg az uralkodó hagyományt, amely a hivatalos jog vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, vagyis az európai kontinens tudományos műhelyeiben művelt és egyetemeken oktatott jogtant (*Rechtslehre*) élesen megkülönbözteti ettől (Ehrlich 2002. 3-4.). Viszonyukat az alap kutatások és alkalmazott, gyakorlati célokat szolgáló tudomány közötti relációként írja le (Ehrlich 2002. 5-6). Az egyesülések belső rendjének jogi jellegű elemeit tekinti a jog alapvető forrásának, amelyet a jogászjog, az úgynevezett döntési normák, illetve az állam által alkotott jog – jó esetben – leképez, kifejez, követ. A jog társadalmi meghatározottságának ez a megfogalmazása erősen elüt a kontinentális pozitivista álláspont uralkodó hagyományától, ahogyan azt elsősorban Kelsen kritikája kapcsán láthatjuk.³ Ez a jogfogalom a laikusok gyakorlataira, jogról alkotott képzeteire helyezi a hangsúlyt, amivel, bár ezt nem szokás hangsúlyozni, a jogi realista iskola hagyományain nevelkedett angolszász szerzők kérdésfeltevésétől is legalább ennyire eltér.

Az élő jog meghatározásának központi elemét a laikusok jogról alkotott vélekedései adják, tulajdonképpen az, hogy az életüket irányító normák közül egyeseket jogi jellegüként azonosítanak. Az, hogy Ehrlich nem ad ennél pontosabb meghatározást, ezt az elmélete legvitatottabb pontjává tette (ld. erről Hertogh 2009b). Álláspontom szerint ezt az állítást nem mentegetni kell (pl. Hertogh 2009b., vagy különösen Van Klink 2009.), hanem komolyan venni: a jog ilyen meghatározása jó elméleti kiindulópont lehet a jog-ismeret, és joggal kapcsolatos attitűdöket vizsgáló, a „hivatalos”, jogászi jogból kiinduló kutatások meghaladásához. A laikusok hivatalos joghoz való viszonyának vizsgálatának céljai és korlátai jól leírhatóak az Ehrlich által bírált, gyakorlati szempontokat (ez esetben a jogalkotását) jól-rosszul kiszolgáló alkalmazott jogtudomány fogalmával, míg ebben a tekintetben a jog elméleti, tudományos vizsgálata a jog fenti megközelítését jobban kifejező jogtudat vizsgálatára kellene, hogy irányuljon.

² Bár ebben része van annak is, hogy Ehrlich nézeteit a jogi realista kérdésfeltevések szemüvegén keresztül értelmezik és kanonizálják, ami az elmélet téves értelmezéséhez vezet, ld. lentebb.

³ Megjegyzendő, hogy leegyszerűsítés lenne azt állítani, hogy Ehrlich gondolatainak összeegyeztetése egyáltalán nem lehetséges egyes pozitivista szerzők, pl. Hart jogról adott meghatározásával (Hart 1995: 132-140.). Ez a fajta jogszociológia – jogpozitivismus szembeállítás meghatározó a jogszociológia kezdeténél, ám gyakran egy konstruált, közelebről meg nem határozott és konkrét szerzőkkel nem is azonosítható “törvénypozitivista” állásponttal vitatkoznak a szerzők, és a szembeállítás fő értelme a jogról való újfajta gondolkodás sajátosságainak kiemelése, meghatározása (jó példa erre Pound 1910.).

A jog tudományos vizsgálatának megfelelő módszerét illetően a kérdésfeltevés szintén Ehrlichig megy vissza, aki *A jogsociológia megalapozása* utolsó fejezetében foglalkozott ezzel a kérdéssel (Ehrlich 2002. 487-506., magyarul: Ehrlich 1977.). A jogi okiratok vizsgálatának lehetőségeit és korlátait veszi számba, majd a következő sommás instrukciót adja: „nyilvánvalóan nincs itt más lehetőség, mint jól kinyitni szemünket, és az életet figyelmesen tanulmányozva tájékozódni, az embereket kikérdezni és válaszaikat feljegyezni” (Ehrlich 1977. 74.). Ezeket a téziseket Ehrlich megkísérelte a gyakorlatba is átültetni, az élő jog kutatásáról szóló egyetemi szemináriumot indított. Mindebből meríthetünk iránymutatást a megfelelő módszerre nézve, ám Ehrlich ebben a tekintetben roppant megengedő volt:

Egy tudományos mű megalkotása hasonló képességeket kíván, mint egy műalkotás létrehozása; mindkettőhöz szükség van az elme befogadó készségére, képzelőerőre, és arra a képességre, hogy formát adjunk az anyagnak, amellyel dolgozunk. Ezért minden eredeti kutatónak meg kell alkotnia saját módszerét, ahogy minden kreatív művésznek meg kell találnia sajátos technikáját. (Ehrlich 2002. 472., ford. KV)

A jogsociológia alapelvei utolsó mondata még inkább megerősíti ezt a benyomást. Miután Ehrlich részletesen elemzi, mely társadalomtudományok nézőpontja lehet hasznos a jog tudományos vizsgálatában, művét így zárja: „A módszer éppolyan végtelen, mint a tudomány maga.” (Ehrlich 1977. 79.)

A jelen dolgozatban a dokumentumelemzés és etnográfiai leírások alkalmazása helyett, amelyek közül az első, ahogy a szerző is megállapította, kiegészítő, másodlagos, míg az utóbbi inkább – az Ehrlich gondolataiban szintén jó megalapozást találó –, a jogi pluralizmus jelenségének vizsgálatára irányuló kutatásokban lehet használatos,⁴ azt vetem fel, hogy az élő jog vizsgálatának megfelelő módszere, mélyinterjúk, ezen belül is a narratív életútinterjúk készítése. A jogi jellegüként azonosított jelenségek számbavételén túl, ez a módszer rendelkezik azzal a jelentős előnnyel, hogy lehetővé teszi a jogi érveléseknek, élményeknek, a mindennapi életet szabályozó jogi normáknak az életút kontextusában való elemzését.

Az élő jog koncepciójának kiindulópontja az a fentebb már idézett tétel, hogy a „jog fejlődésének centruma időtlen idők óta a társadalomban, és nem az állami tevékenységben van, és ma is ott kell keresni” (Ehrlich 2002. 390. ford. KV). Ehrlich felismerésében szokás központi jelentőséget tulajdonítani annak, hogy mekkora

⁴ A jogi pluralizmus a kortárs, ill. posztmodern jogelmélet központi fogalma (ld. pl. Santos 1987., Griffiths 1986., Moore 1978., Merry 1988, Tamanaha 2008.). A jogi pluralizmus fogalmát Griffiths (1986. 1.) úgy határozza meg, mint egynél több jogi rend (*legal order*) létezését egyazon társadalmi mezőben (*social field*). Ezekben az – antropológiai ihlettségű – írásokban Bukovina a sokféle jogi hagyomány, „kultúra”, rend keveredésének, együttélésének metaforájává vált (ld. pl. Teubner 1997., illetve ennek kritikája Nelken 2007.). Ezekben a vizsgálódásokban az ehrlich-i hagyománynak, az élő jog fogalmának jelentős szerepe van, az Ehrlich-re, mint klasszikusra, szellemi elődre való tartalmi, vagy legalább tiszteletbeli hivatkozásnak megvan a hagyománya. Nelken (2007. 189.) épp arra hívja fel a figyelmet, hogy a klasszikus szerzők, így Ehrlich újraolvasása, százéves elméletek alkalmazása mai problémákra óhatatlanul is felvet kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy mennyire szólnak ezek az újraolvasások, értelmezések a korábbi szerző mondanivalójának feltárásáról, és mennyiben a jelenben alkotó szerző álláspontjának megalkotásáról, illetve a kettő közötti „bizonytalan kompromisszumról”.

“szakadékot” tapasztalt a birodalmi, hivatalos jog és szűkebb hazája jogi szokásai között (ezt hangsúlyozza pl. Badó Attila 2005. is). Bár kétségtelen, hogy a különböző bukovinai népcsoportok jogfelfogásának, jogi gyakorlatainak vizsgálata hangsúlyos szerepet tölt be az életműben, és sok szempontból megtermékenyítő, az élő jog koncepciója ennél szélesebb értelmű, nem kötődik szorosan az etnikai, vallási sokszínűséghez, bár az ezzel kapcsolatos alapvető felismerésekben az ilyen éles eltéréseknek nagy szerepe van.

„Jog és jogviszony olyan ideák, amelyek nem a kézzelfogható valóságban, hanem az emberek tudatában léteznek. Nem létezne jog, ha nem volnának emberek, akik a jogról való képzeteket hordoznak a tudatukban.” (Ehrlich 2002. 84.) Bár a jogi normák forrását Ehrlich a jogi tényekben leli fel, amelyek a kézzelfogható valóság azon elemei, amelyek a jogról alkotott képzeleteinket formálják. Ezek a gyakorlat (*Übung*), az uralom (*Herrschaft*), a tulajdon (*Besitz*) és az akaratnyilatkozat (*Willenserklärung*). Ezek a társas kapcsolatok azon vetületei, amelyek jogi jellegű normák forrásává válhatnak Ehrlich koncepciójában.

Ugyanakkor a jogi jellegű szabályok nem csak forrásaikban különböznek más normáktól, sőt, ennek alapján nem lehetséges az ehrlich-i elméletben az egyes normatípusokat egymástól elhatárolni. Az a meghatározás, amelyet adott, ahogy említettem, valószínűleg az elmélete egyik legvitatottabb pontja (Hertogh 2009b).

Bármennyire bonyolult is lehet az, hogy tudományos pontossággal meghúzzuk a határt jogi és nem jogi jellegű normák között, a gyakorlatban ez kevés nehézséget okoz. Általánosságban bárki abban a helyzetben van, hogy habozás nélkül meg tudja mondani egy normáról, hogy az jogi jellegű-e, avagy a vallás, etikai szokás, erkölcs, öltözködés, udvariasság, divat vagy etikett szférájába tartozik. [...] A jogi és nem jogi normák különbsége nem a társadalomtudományra, hanem a szociálpszichológiára tartozik. A különböző normatípusok más-más érzületet idéznek fel, és megsértésükre is más-más érzéssel reagálunk. (Ehrlich 2002. 164–165., ford. KV)

Sokan, sokféleképpen kritizálták ezeket a téziseket, amelyek azonban, álláspontom szerint az, ahogyan Ehrlich definiálja az élő jogot, a kortárs jogtudat (*legal consciousness*) kutatásokkal,⁵ és az azok alapját képező konstruktivista megközelítésekkel jól összhangba hozható, és lehetőséget teremt a magyar jogtudat-kutatások megújítására.

A jogtudat kutatásának magyar hagyományai. A kvantitatív megközelítés korlátai

A magyar jogszociológia “hagyományainak” áttekintésekor szembeötlő egyrészt az, hogy a szociológia: szemlélet, nem jelenik meg önálló vizsgálódási területként nagyon sokáig, tulajdonképpen a 20. század második feléig. Az Egyesült Államokban induló jogi realista mozgalom képviselőinek munkássága alapján a tudományterület

⁵ Ld. ehhez SILBEY 2005.

kialakulásának kezdetei a 20. század elejére tehetőek, meghatározó művek születtek ebben az időszakban. A század második felében már az intézményesedett tudományterület jellegzetes jegyeit felmutató diszciplínává vált a centrum országaiban, azzal együtt, hogy számos ehhez kapcsolódó, jellegzetes, de nem egyedi legitimációs kérdéssel küzdött. David Nelken fogalmazza meg (Nelken 2009.), hogy a jog szociológiai vizsgálata két erősen eltérő hagyományt fed le: egyrészt azokat a vizsgálódásokat, amelyek a jog működését kívánják szociológiai eszközökkel vizsgálni (*socio-legal studies*), másrészt azokat, amelyek vizsgálódásának fókusza az, hogy hogyan lehet a társadalom működését jobban megérteni a jog vizsgálatán keresztül (*sociology of law*). Annak ellenére, hogy Nelken ezzel kapcsolatos gondolatai figyelemre méltóak, a jelen kontextusban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az alkalmazott tudományként működő, szakszociológiaiaként intézményesedett jogszociológia művelőit erős kritika érte már ebben az időszakban a gyenge társadalomelméleti megalapozottság miatt.

Az efféle vitákig Magyarországon nem jutott el ez a tudományterület: a jog szociológiai szemléletű vizsgálata kevés előzményt tud felmutatni, és ezek egyértelműen a jogelméleti vizsgálódásokhoz kötődnek, nem jelentek meg önálló kutatási területként. „*A huszadik század első két évtizedének rövid hőskora után a bomlás jellemző, a társadalomtudományi gondolkodás történetét is meghatározták a régió történetéből származó tragédiák és rossz közérzet.*” (Fleck 2014.) A jog szociológiai szempontú vizsgálata osztotta társtudományai sorsát (ehhez ld. Saád 1996., ill. Némedi 1996.).

Ez később sem volt másként: az államszocializmus első évtizedeiben a hivatalos ideológia jogra vonatkozó tézisei “pótolták” a tudományos vizsgálatokat, az ilyesféle vizsgálatok szükségtelennek, támogatásra semmiképpen sem érdemesnek minősültek. Az 1960-as években kezdődő empirikus vizsgálatok a jogszociológia területén éppúgy, mint a szociológia más kutatási témaival kapcsolatban a hivatalos ideológia megkérdőjelezését is magukban hordozták.

Ide tartoznak Kulcsár Kálmán korai jogszociológiai vizsgálatai. 1968-ban a népi ülnökök részvételét vizsgálta a bírói ítélkezésben, ezt követő vizsgálata azonban már kifejezetten a jelen dolgozat témájához kötődő kutatási tárgyat érintett, ennek eredményeit *A jogismeret vizsgálata* címmel 1967-ben publikálta (Kulcsár 1967.). *A jog szerepe a viták kezelésében* c. műve, amely szintén kapcsolódik a jogtudat, jogismeret témájához, 1981-ben jelent meg. A társadalom jogi normákhoz való viszonya a korszak fontos kutatási témájává vált: 1977-ben jelent meg a Sajó, Székelyi, Major által végzett kutatás eredménye *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról* címmel (Sajó–Major–Székelyi 1977.), illetve Boros László *A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok tudatában* című tanulmánya (Boros 1983.). Sajó András 1983-as *Jogtudat, jogismeret* kötetében az 1976-os vizsgálat eredményeinek elemzését végezte el (ld. Sajó 1983., a témában született további kutatása Sajó 1981.). a téma fontos hazai

kutatója még Visegrády Antal (Visegrády–Schadt 1985., Visegrády 2003.). Fiatalok körében végzett jogtudat-kutatást Hlavaty Attila (Hlavaty 1979.).

Ezek a kutatások alapvetően illeszkedtek a korszakban bevett KOL (*Knowledge and Opinion about Law*) kutatások csoportjába. Ezek a kutatások, amelyeket kezdetben (az 1940-es években) főként skandináv országokban folytattak, a hivatalos jog szabályainak ismeretét és az azokkal kapcsolatos attitűdöket mérték, ám megállapításaik a jogismeret tekintetében időnként egészen megdöbbentően alacsony ismereti színtről tanúskodtak (ld. ehhez különösen Kutchinsky 1979., Podgórecki 1973.). Ezek az eredmények természetesen felvetették a kérdést, hogy mi az oka a tömeges önkéntes “jogkövetésnek”, amely minden jogrendszer működésének és fennmaradásának alapja, ha ilyen alacsony az írott, hivatalos jog szabályainak ismerete? Erre a *kovariancia-teória* (részletesen ld. Bencze-Vinnai 18.) adhat magyarázatot, amelynek jó megfogalmazását adja Sajó András 1980-ban írt, a jogkövetésről szóló monográfiájában: a jogi normák vagy a társadalmi normákkal való eredendő egybeesésük okán érvényesülnek, vagy azáltal, hogy a kikényszerített jogkövetést követően az egyén – a kognitív disszonancia feloldásaként – magára nézve kötelezőnek fogadja el (Sajó 1980. 12. 4. fejezet). Ez utóbbi esetben az eredendően állam által tételezett és kikényszerített normák elveszítik jogi jellegüket. Sajó művében a jogtudat élettörténetbe ágyazottságának gondolata is megjelenik:

[...] az egyéni jogtudat az egyedfejlődés során *adott történettel* jön létre: az egyén fejlődésének különféle élethelyzeteiben szerzi be idevágó tapasztalatait, vagyis a gondolati rendszer a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzetének megfelelő élettörténete során alakul ki, s az egyes, a tudatba épülő élettörténeti eseményeket és tapasztalatokat az egyén lelki sajátosságai és dinamizmusai és a hétköznapi gondolkodás ökonomikus szükségletei hatják át. (Sajó 1980. 229.)

A korszakban végzett nagymintás kérdőíves megkérdezéseken alapuló vizsgálatok nem kínáltak túl sok lehetőséget a kutatóknak, hogy ezeket a meglátásokat a kutatási gyakorlatba átültessék. Ugyanakkor erős igény mutatkozott arra, hogy a pusztá véleményeknél megalapozottabb válaszokat produkáló kérdőívek készüljenek. Erre tett kísérletet Sajó András kutatása, amelynek eredményeit *A jogosultság-tudat vizsgálata* címmel 1988-ban publikálta (Sajó 1988.). A kutatás hipotetikus eseteket tárt a válaszadók elé, és az ezekben az esetekben lehetséges állampolgári magatartások jogszerűségének megítélésére kérte őket. Ezzel a módszerrel az volt a cél, hogy a korábbi kutatások fogyatékoságait kiküszöböljék: „[...] kutatásunk nem politológiai vagy közvéleménykutatási ihletettséggű, hanem a jogtudat, mint társadalmi tudat része szerkezetének feltárására irányul” (Sajó 1988. 146.). A kutatási beszámolóból is kiderül, hogy a „*jogászai kategóriákkal*” felépülő kérdések nem voltak igazán alkalmasak tárgyuk megragadására:

Hipotéziseinket egy jogászai ihletettséggű kategóriarendszer segítségével alakítottuk ki, ill. ezt a kategóriarendszert alkalmazzuk majd adataink összegzésekor. Ez a jogtudat vizsgált összefüggéseinek bemutatása során természetesen óvatosságra kell intsen. Más vizsgálatokból is, a jelen kutatásból is nyilvánvaló, hogy az igények kifejezése (artikulálása), a társadalmi életben adódó helyzetek megértése, értékelése nemcsak jogosultsági kategóriákban történik. A magyar

társadalmi kultúrára e jogiasultság – történetileg érthetően – még kevésbé jellemző, mint az sok más országban tapasztalható. (Sajó 1988. 147.)

A kutatók álláspontja szerint az eredmények ennek ellenére tanulságosak: rávilágítanak arra, hogy a magyar társadalomban a jogok alanyi jogként, jogosultságként való felfogása ritka, a jog kötelezettségként való megközelítése a domináns, ami az „*atyáskodó és túlvállaló szocialista állam szabályozásának és jogalkalmazásának tükörképe*” (Sajó 1988. 148.). Álláspontom szerint, noha nem elhanyagolható a régió történetének szerepe a joghoz való viszony megértésében a fenti értelmezés ebben a tekintetben némiképpen leegyszerűsítő. Bár talán helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy a kérdés egyik fontos oldalát, a jog társadalomba való beágyazottságát (*law in context*) hagyja figyelmen kívül. Az olyan kérdésekre vonatkozó megállapítások, hogy az emberek kevésbé fogják fel jogosultságok forrásaként a jogot, amelyet használhatnak érdekeik védelmében, és inkább az a jellemző élményük a joggal kapcsolatban, hogy a jogalkalmazás tárgyaivá válnak, hangzatos, ám nem kellőképpen differenciált. A rendszerváltást követően készült kutatások alapvetően nem tudták meghaladni a kvantifikáló kutatási szemléletből következő korlátokat ebben a körben (sem).

A “kvalitatív fordulat”

Korántsem beszélhetünk arról, hogy az élettörténetek szerepének megítélése a társadalomtudományban egységes volna. A kortárs magyar szociológiában is számos, egymástól többé-kevésbé eltérő felfogás van a témával kapcsolatban, az élettörténet megismerésének megfelelő módjáról éppúgy, mint az így kapott empirikus anyag elemzésének módjáról. Terjedelmi korlátok miatt ezekre a vitákra nem térek ki részletesen.

Az élettörténet-kutatás iránti érdeklődés élénkülése, a hagyományos szociológia válságához (Némedi 2008.) kapcsolható fejlemény. Ahogyan Némedi Knorr-Cetina „tudáskultúra”-fogalmát felhasználva megfogalmazza, a szociológia kezdeteire a „*tudástermelés professzori módja*” volt jellemző, amely „*erősen individualizált, a tudományos kutatás eszközellátottsága ebben a korai időszakban minimális volt (a könyvektől eltekintve)*.” (Némedi 2008. 25.) Ezt a korszakot követően több tudáskultúra is formálódott és szorult a peremre a szociológiában (amelyekben, mint pl. a chicagói városkutatásban, vagy az antropológiai megközelítésekben az élettörténet-kutatás előzményeit, hagyományait is megtalálhatjuk), mígnem kialakul „*a kérőív mint kutatási eszköz körül kikristályosodó kutatási technológia*.” (Némedi 2008. 25.) Ez a technikai paradigma nem kizárólagosan uralkodó. A szociológia bizonyos körökben alkalmazott tudományként (piackutatás, közvéleménykutatás, kormányzati és piaci szereplő megrendeléseit teljesítő kutatóintézetek) működik, és az egyetemi képzés igazodik is ehhez az elváráshoz azzal a megszorítással, hogy az egyetemi tudományosság időről

időre felpanaszolja az elméleti megalapozottság hiányát. Elszakadva Némedi elemzésétől, amely a szociológia tudományára vonatkozik, megállapítható, hogy a fenti szakadás a jog szociológiai vizsgálatára is rányomta bélyegét, a teoretikus megalapozás hiánya a szakszociológiák művelőit is nyomasztja.

A kérdőív, mint kutatási eszköz körül felépülő tudományosságot folyamatos kihívások érték, ám átfogó elmélet nem született, a szociológia a kuhn-i értelemben vett paradigmával (ld. Kuhn 2000.) nem rendelkező tudomány. Ebben a tekintetben, Némedi szerint a szimbolikus interakcionizmus nem kínált alternatívát Parsonssal szemben, noha ma „olykor úgy jelenik meg” (Némedi 2008. 32.). Ezzel kapcsolatban Némedi leszögezi:

„Az egzakt, matematizált apparátus [...] nem helyettesíti a kapott eredmények értelmezését, s ebben az értelmezésben – igen sokszor – valamiféle töredékes ’megértő’ módszer működik. Ez a ’megértés’ nélküli a fenomenológián iskolázottak szofisztikált eljárásait, igen sokszor mindennapi kompetenciákon alapul, ám kikerülhetetlen.” (Némedi 2008. 32.)

Mead és követői, a szimbolikus interakcionizmus irányzata alappal kritizálta a fennálló kutatási paradigmát, ám Némedi szerint nem kínált megfelelő módszertani fogódzókat azok számára, akik annak meghaladására törekedtek, erre a „fenomenológián iskolázottak kifinomult eljárásaira” van szükség. A szimbolikus interakcionizmus tézisei ugyanakkor fontos teoretikus előzményei az élettörténetre koncentrááló kutatásoknak. (ld. Lányi 2007. 13.)

Némedi Dénes e tanulmányában kifejtett gondolatainak viszonylag részletes bemutatását az indokolja, hogy roppant meggyőzően és alaposan mutatja be és így megfelelő távlatot ad a dolgozatomban többféle kontextusban felmerülő, alapvető kérdésnek, amely az egyes társadalomtudományi kutatási területeken (szociológia, szociálpszichológia (ld. pl. Lányi 2007.⁶), szakszociológiák, így a jogszociológia is) külön-külön leírt, de igen hasonló jegyeket⁷ mutató válságát és ebben a módszertani megújulás igényének központi szerepét érinti. Ezek a meglátások irányadóak lehetnek a kvalitatív módszerek felé fordulás okainak és céljának megértésében, ez pedig segítségünkre lehet abban, hogy a különböző irányzatokat értékeljük ehhez a régi-új célhoz (tulajdonképpen a cselekvő megértéséhez) képest.

⁶ Lányi Gusztáv, eredetileg 1985-ben megjelent cikke felütésében, Némedihez képest meglehetősen sommásan így vázolja a helyzetet: „Az empirikus társadalomtudományokban, különösen a szociológiában és pszichológiában egy idő óta »divat« megkérdőjelezni a bevált, jobbára pozitivisták hagyományokon nyugvó módszereket. Ennek a »divatnak« a magyarországi megjelenése a pszichológia »válsága« körüli vitákban csapódott le – főként szociálpszichológus körökben.” (Lányi 2007:11.)

⁷ Az egységes elmélet hiányának megfogalmazása, illetve a technikai paradigma, pozitivisták hagyományokon nyugvó módszertan kritikája, amely főképpen arra irányul, hogy ezek a módszerek nem segítenek hozzá a cselekvők, és ezáltal a társadalmi folyamatok tulajdonképpen megértéséhez.

Felhasznált irodalom

BADÓ Attila (2005) Eugen Ehrlich és a jogszociológia. In: Szabadválvi József (szerk.): Amabilissimus. A legszeretetre méltóbbak egyike. Loss Sándor Emlékkönyv. Debrecen, 2005. 137-150.

BENCZE Mátyás – VINNAI Edina: *Jogszociológia*. kéziratban (http://www.unimiskolc.hu/~www.juris/JOGSZOCIOLOGIA_EA_EGYBEN.pdf (Letöltve: 2014. április 12.))

BOROS László (1983): A család és a családi jog megjelenése az állampolgárok tudatában. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai

EHRlich, Eugen (1977): A jogszociológia megalapozása. In: Varga Csaba (szerk.): *Modern polgári jogelméleti tanulmányok*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete, 64-79.

EHRlich, Eugen (2002): *Fundamental Principles of the Sociology of Law*. New Brunswick: Transaction Publishers

FLECK Zoltán (2014): Jog és társadalom, jogszociológia In: Fleck Zoltán–Isztin Péter–Juhász Zoltán–Kiss Valéria–Kormány Attila–Navratil Szonja–Uszkiewicz Erik: *Jogszociológiai előadások*. Budapest, Eötvös Kiadó

GRIFFITHS, John (1986) What is Legal Pluralism? *Journal of Legal Pluralism & Unofficial Law* (24): 1-55.

HART, Herbert L. A. (1995): *A jog fogalma*. Budapest, Osiris

HERTOGH, Marc (szerk.) (2009a) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing

HERTOGH, Marc (2009b): From 'Men of Files' to 'Men of the Senses'. In: Hertogh, Marc (szerk.) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing, 1–17.

HLAVATHY Attila (1979): A jogi fogalmaknak tulajdonított jelentéstartalmak. *Jogtudományi Közlöny*, 1979/10.

KUHN, Thomas S. (2000) *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Osiris

KUTCHINSKY, Berl (1979): „A jogtudat”: a jogismeret és a jogról alkotott vélemény kutatásának áttekintése. In: Sajó András (szerk.): *Jog és szociológia. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 401-429.

LÁNYI Gusztáv (2007): Élettörténet és történelmi szociálpszichológia. A történelmi szociálpszichológia néhány metodológiai kérdése. In: Bögre Zsuzsanna (szerk.):

Élettörténet a társadalomtudományokban. Szöveggyűjtemény. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 6., 11-24.

MACAULAY, Stewart (1963): Non-contractual Relations in Business: a Preliminary Study. *American Sociological Review* 28 (1): 55-67.

MERRY, Sally Engle (1988): Legal Pluralism. *Law & Society Review*, 22(5): 869-896.

MOORE, Sally F. (1978): *Law as Process: An Anthropological Approach*. London: Routledge & Kegan Paul

NELKEN, David (2007): An e-mail from Global Bukowina. *International Journal of Law in Context*, 3 (3): 189-202.

NELKEN, David (1981, 2009): The 'Gap Problem' in the Sociology of Law: A Theoretical Review. In: *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 35-61. ill. In: NELKEN, David: *Beyond Law in Context. Developing a Sociological Understanding of Law*. Ashgate, 1-27.

NÉMEDI Dénes (1996) Minek a történet? *Replika*, (23-24).

NÉMEDI Dénes (2008): Bevezetés. A szociológia problémája – ma. In: Némedi Dénes: *Modern szociológiai paradigmák*, Budapest: Napvilág, 15-65.

PODGÓRECKI, Adam et. al. (1973): *Knowledge and Opinion about Law*. London: M. Robertson

POUND, Roscoe (1910) *Law in Books and Law in Action*. *American Law Review*, 44: 12-36

SAÁD József (1996): Magyar szociológiatörténet: minek a története? *Replika* (23-24). (<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/2324/saad.htm> (Letöltve: 2014. április 8.)

SAJÓ András – MAJOR Péter – SZÉKELYI Mária (1977): *Vizsgálat a fizikai dolgozók jogtudatáról*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének kiadványai: Társadalom és jog 4.

SAJÓ András (1980): *Jogkövetés és társadalmi magatartás*. Budapest: Akadémiai

SAJÓ András (1981): *A jogtudat mikrokörnyezeti meghatározói*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete

SAJÓ András (1983): *Jogtudat, jogismeret*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézetének Kiadványai

SAJÓ András (1988): *A jogosultság-tudat vizsgálata. Kutatási összefoglaló*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Intézete

SANTOS, Boaventura de Sousa (1987): Law: A Map of Misreading. Toward a Postmodern Conception of Law. *Journal of Law and Society* 14 (3): 279-302.

SILBEY, Susan (2005): After Legal Consciousness. *Annual Review of Law and Social Sciences*, (http://web.mit.edu/anthropology/pdf/articles/silbey/silbey_after_legal.pdf) (1): 323–368. (Letöltve: 2014. április 11.)

TAMANAH, Brian Z. (2008): Understanding Legal Pluralism: Past to Present, Local to Global. *Sydney Law Review*, 30: 375-411.

TEUBNER, Gunther (1997): Global Bukovina: Legal Pluarlism in the World Society. In: Teubner, Gunther (szerk.): *Global Law Without a State*. Dartmouth, Aldershot, 3–28.

VAN KLINK, Bart (2009): Facts and Norms: The Unfinished Debate between Eugen Ehrlich and Hans Kelsen. In: Hertogh, Marc (szerk.) *Living Law. Reconsidering Eugen Ehrlich*. Oxford: Hart Publishing, 127-155.

VISEGRÁDY Antal – SCHADT Mária (1985): A pécsi egyetemi hallgatók jogtudatának néhány vonása. In: *Felsőoktatási Szemle*, 1985/12.

VISEGRÁDY Antal (2003): *Jogi kultúra, jogelmélet, joggyakorlat*. Budapest, Aula Kiadó